

Stanisław Grodziski

Z niedokończonych prac nad księgami sądowymi wiejskimi

Jak wiadomo, na sądowe zapiski wiejskie jako istotne źródło do historii prawa w Polsce zwrócił uwagę Michał Bobrzyński¹. Zapiski te, a z czasem księgi sądowe, pojawiły się w XV wieku, zwłaszcza we wsiach lokowanych na prawie niemieckim i mających swój samorząd. Są więc znacznie późniejsze od ksiąg prawa kościelnego, ziemskiego i miejskiego. Nadto, przechowywane we wsiach, w prymitywnych warunkach, narażone na pożary drewnianych domostw, powodzie czy inne klęski, niszczały i ginęły, stając się z czasem źródłem rzadkim i przez to cennym.

Zainteresowania Bobrzyńskiego kontynuowali Stanisław Krzyżanowski, dyrektor archiwum krakowskiego, profesorowie Franciszek Piekosiński, wreszcie Bolesław Ulanowski². Owocem pracy tego ostatniego było zainteresowanie tym źródłem szerszych kręgów badawczych, a przede wszystkim ogromne, dwutomowe wydawnictwo *Księgi sądowe wiejskie*, zamieszczone w XI i XII tomie *Starodawnych prawa polskiego pomników*³. Zawierało ono wybór zapisek

¹ M. Bobrzyński, *Zapiski sądowe i ich wydawnictwo*, [w:] *Pamiętnik I Zjazdu Historycznego imienia Jana Długosza*, *Scriptores Rerum Polonicarum* t. VI, Kraków 1881, s. 112.

² Badania te zapowiedział Ulanowski na posiedzeniu Akademii Umiejętności w Krakowie w odczycie pt. *Wieś polska pod względem prawnym od wieku XVI do XVIII*, *Rocznik Zarządu A.U.*, Kraków 1894.

³ Ulanowskiemu, który poświęcił tej pracy szereg lat, wydarzenia wojenne i wreszcie śmierć w 1919 roku nie pozwoliły dokończyć wydawnictwa. Zrobił to zań Stanisław Kutrzeba.

z ksiąg sądowych; wybór ten obejmuje trzydzieści wsi lub całych kluczy dóbr, zwłaszcza z terenu zachodniej Małopolski. Badania następców Ulanowskiego wzbogaciły tę dziedzinę naukową o kilka dalszych, pojedynczych już wydawnictw oraz doprowadziły do wykrycia wielu, niewyzyskanych dotychczas w nauce rękopisów.

Do tego zagadnienia powrócono po drugiej wojnie światowej. Komitet Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk powołał do życia Komisję Redakcyjną Wydawnictw Źródłowych, a ta postanowiła nawiązać do prac prowadzonych w tej mierze przez Polską Akademię Umiejętności, to jest do zasłużonej i urwanej w 1921 roku serii *Starodawnych prawa polskiego pomników*⁴. Aby się jednak od niej odróżnić, przyjęto uproszczoną nazwę *Pomniki prawa polskiego*. W obrębie tej serii dział drugi poświęcony został księgom sądowym wiejskim⁵. W ramach działu drugiego ukazało się w latach 1957–1971 osiem tomów⁶.

⁴ Informacje na ten temat znajdują się w *Czasopiśmie Prawno-Historycznym* 1967, t. IX, z. 1, s. 424–428.

⁵ Redaktorem całości *Pomników prawa polskiego* został prof. Adam Vetulani, który szczególną uwagę i wiele osobistej pracy poświęcał edycji ksiąg sądowych wiejskich. Pierwszy tom przezeń opracowany ukazał się w roku 1957. Była to *Księga sądowa Uszwi dla wsi Zawady*.

⁶ Są to następujące wydawnictwa: I: *Księga sądowa Uszwi dla wsi Zawady, 1619–1788*, wyd. A. Vetulani, Wrocław 1957; II: *Księga sądowa klucza łackiego*, t. I: 1528–1739, wyd. A. Vetulani, Wrocław 1962; III: *Księga sądowa klucza łackiego*, t. II: 1744–1811, wyd. A. Vetulani, Wrocław 1963; IV: *Księga sądowa Kresu Klimkowskiego 1600–1762*, wyd. L. Łysiak, Wrocław 1965; V: *Księgi sądowe klucza jazowskiego 1663–1808*, wyd. S. Grodziski, Wrocław 1967; VI: *Księga sądowa wsi Iwkowej 1581–1809*, wyd. S. Płaza, Wrocław 1969; VII: *Akta w sprawach chłopskich Hrabstwa Tarnowskiego z połowy XVIII wieku*, wyd. S. Grodziski, Wrocław 1970; VIII: *Księga sądowa wsi Wary 1449–1623*, wyd. L. Łysiak, Wrocław 1971.

Nie ukazała się już w tej serii, przygotowywana do druku: *Księga sądowa Państwa Żywieckiego 1681–1773*, wyd. M. Karaś i L. Łysiak, Kraków 1978. Inne księgi sądowe wiejskie wydane poza omówioną tu serią w innych ośrodkach zebrał S. Płaza, *Źródła drukowane do dziejów wsi w dawnej Polsce. Studium bibliograficzno-źródłoznawcze*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace prawnicze, z. 66, Kraków 1974, s. 153–158.

Rozpoczęła się też praca nad gromadzeniem informacji o zachowanych rękopisach, badaniem ich genezy i wartości badawczej⁷. Powstał zespół pod redakcją profesora Adama Vetulaniego, złożony, prócz piszącego te słowa, ze Stanisława Płazy, Ludwika Łysiaka i Wojciecha M. Bartla. Zespół, subwencionowany przez Polską Akademię Nauk, skopiował i skolecjonował kilkadziesiąt rękopisów, tworząc wartościowy zbiór materiałów źródłowych⁸. Praca ta trwała przez kilkanaście lat, do czasu, kiedy Polska Akademia Nauk z materialnych względów zaprzestała edycji *Pomników prawa polskiego*.

Edycje zostały zawieszono, ale pracy nie zaprzestano, zespół funkcjonował dalej, nawet i po śmierci profesora Adama Vetulaniego (1976 r.). W tym czasie dołączył do zespołu w owym okresie doktor, a niebawem profesor Ryszard Łaszewski z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Współpraca ta nie była rzeczą przypadkową. Ryszard Łaszewski, pracując w zakresie historii społecznej, zauważył, że zarówno badania Bolesława Ulanowskiego, którego bogaty plon opublikowany został w *Starodawnych prawa polskiego pomnikach*, jak i prace Adama Vetulaniego i jego zespołu skoncentrowały się głównie na materiale źródłowym małopolskim. Tymczasem zachowały się też źródła analogiczne lub podobne do małopolskich ksiąg sądowych wiejskich z terytorium Polski północnej. Łaszewski podjął na ten temat własne, owocne badania, w mniejszym stopniu źródłoznawcze, natomiast dotyczące prawa sądowego⁹.

⁷ Por. dyskusję w tej sprawie: S. Grodziski, *Księgi sądowe wiejskie, zasięg terytorialny i geneza*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1960, t. XII, z. 1, s. 85–140; L. Łysiak, *W sprawie genezy ksiąg sądowych wiejskich*, ibidem 1962, t. XIV z. 2, s. 175–194; S. Grodziski, *Jeszcze o księgach sądowych. Uwagi polemiczne na marginesie pracy L. Łysiaka*, ibidem 1963, t. XV, z. 1, s. 287–297.

⁸ Zespół ten, pod nazwą Teki Adama Vetulaniego, przechowywany jest w lokalu Katedry Historii Państwa i Prawa Polskiego przy Wydziale Prawa i Administracji UJ.

⁹ R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego w XVII i XVIII wieku*, Toruń 1974; idem, *Prawo karne w dobrach biskupstwa chełmińskiego w pierwszej połowie XVIII wieku*, Toruń 1988; idem, *Wiejskie prawo karne w Polsce XVII i XVIII wieku*, Toruń 1988.

Kiedy znalazł się w Krakowie, podjęliśmy wówczas obydwaj pracę nad skopiowaniem i skolacjonowaniem mocno zniszczonego rękopisu, stanowiącego księgę sądową zawierającą zapiski z lat 1584–1669¹⁰. Była jeszcze nadzieja, iż ukaże się ona jako dziewiąty tom ksiąg sądowych wiejskich w ramach *Pomników prawa polskiego*. Rękopis przez nas wybrany pochodził z klucza dóbr biskupstwa krakowskiego, obejmującego wsie Świniarsko, Bielowice, Kurów oraz część Podegrodzia. Wsie te rozrzucone są nad Dunajcem, w bezpośrednim sąsiedztwie Nowego Sącza. Zarządzał tym kluczem oficjalista mieszkający w Świniarsku i tytułujący się włodarzem sądeckim. Dlatego też cały klucz tych dóbr, jeden z uboższych, jeśli idzie o dobra biskupie, nazwany był włodarstwem sądeckim¹¹.

Po bliższej analizie zawartości rękopisu przyjęto, iż gdyby został wydany drukiem, służyłby nie tylko dziejom ustroju i prawa wsi polskiej. Miałyby również znaczenie dla badaczy zajmujących się przeszłością biskupstwa krakowskiego, jego ogromnych i stosunkowo sprawnie zarządzanych latyfundiów. Wreszcie, z terenu Sądeczynny wydano już drukiem kilka o podobnej zawartości ksiąg sądowych wiejskich¹²; łącznie badane mogłyby być podstawą do uogólnień z dziedziny historii gospodarczej i społecznej wsi tego regionu, jej kultury materialnej i prawnej, wreszcie i życia codziennego.

Oto wyimek z przygotowywanej przez nas księgi – opis, jak wyglądał dwór w Świniarsku, głównej wsi tego klucza, w świetle inwentarza z 1645 roku:

Wjeżdżając ze wsi do dwora, wrota wielkie z tarcic dobre, na czopie żelaznym, z obręczą i kuną [...]. Wchodząc w dwór po prawej stronie, jest więzienie stare z tarcic, przezwiskiem gąsior, z wrzeciędzem i sko-

¹⁰ Archiwum Miasta i Województwa Krakowskiego, sygn.: Depozyty nr 199.

¹¹ O dobrach tych pisał, nie wyróżniając ich jako osobnego klucza, S. Ingot, *Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV wieku*, Lwów 1925, s. 62. Zaliczył je on do archidiaconatu sądeckiego.

¹² Por. *Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. XI i XII, oraz wydawnictwa wymienione w przypisie 6.

blem. Od tego więzienia idąc, po prawej stronie dom wielki, w którym drzewo prawie wszystko zgniło, dachem podbity niedobrze [...]. W izbie ławy w koło ścian, okien sześć w ołów oprawnych starych, trzech szyb nie masz, piec dobry w tej izbie, podłoga z tarcic zła [...]. Z tej izby wyszedzsy, gorzelnia w sieni...

Śmiało więc można założyć, że w tej swojej włości biskup krakowski (był nim w owym czasie Piotr Gembicki) nie był.

Kiedy starania o kontynuację serii *Pomników prawa polskiego* nie dały wyników¹³, powstał plan, by wydać tę księgę osobno. Zainteresowaliśmy nią redakcję „Rocznika Sądeckiego”, która wyraziła zgodę, ale pod warunkiem, że wydawnictwo nabierze charakteru bardziej popularnego. Proponowano więc nam przełożenie na język polski wszystkich zwrotów czy wstawek łacińskich¹⁴ oraz dokonanie zmian w zakresie aparatu naukowego: rozbudowanie przypisów rzeczowych, objaśniających terminologię czy zjawiska nieznane już dzisiejszemu, średnio przygotowanemu czytelnikowi, ograniczenie indeksów. Trudno było nam zgodzić się na to, gdyż odebrałoby to wydawnictwu charakter naukowy. Ostatecznie „Rocznik Sądecki” z publikacji tej zrezygnował.

Niektórzy badacze kontynuowali pracę nad edycją ksiąg sądowych wiejskich poza serią, w oparciu o lokalne zdobyte środki¹⁵. Szkoda też było zmarnować wyspecjalizowany warsztat naukowy, który w tym zespole osiągnął wysoki poziom. Stanisław Płaza planował pełne wydanie ksiąg sądowych Kresu Muszyńskiego, rozpoczęte już przez Franciszka Piekosińskiego¹⁶; niestety przygotowy-

¹³ Ponawiał je prof. A. Vetulani, który w 1968 roku odszedł w stan spoczynku i przez kilka jeszcze lat poświęcał się pracy edytorskiej.

¹⁴ Przekładu dokonali piszący te słowa wraz z prof. dr. hab. Krzysztofem Ożogiem z UJ.

¹⁵ W ten sposób wydana została, w przypisie 6, *Księga sądowa Państwa Żywieckiego*. Prof. Wacław Uruszczak wydał: *Acta maleficorum Wisniciae (1629–1665) czyli Księgę złoczyńców Sądu Kryminalnego w Wiśniczu*, Kraków 2003, i planuje w najbliższym czasie edycję *Acta maleficorum*, t. II.

¹⁶ Por. F. Piekosiński, *Akta sadu kryminalnego Kresu Muszyńskiego, Starodawne prawa polskiego pomniki*, t. IX, Kraków 1889. Jest to jednak tylko fragment spuścizny rękopiśmiennej sądu Kresu Muszyńskiego.

wanej już edycji nie zdążył wykonać. Piszący te słowa planował wydanie obszernej księgi sądowej Pieskowej Skały, ale znalazł środki na inne wydawnictwo: źródeł żywieckich¹⁷.

W skutku omówionej tu działalności edytorskiej, w oparciu o nowy, dotychczas nauce nie znany i wcale bogaty materiał źródłowy, ukazało się już wiele opracowań dotyczących organizacji sądownictwa wiejskiego¹⁸, a także kultury prawnej na wsi polskiej¹⁹. Nie została też zmarnowana nieuwieńczona (jak dotychczas) powodzeniem praca edytorska podjęta wspólnie przez Ryszarda Łaszewskiego i piszącego te słowa²⁰. Nie jest rzeczą wykluczoną, że jeśli Polska Akademia Nauk nie będzie w stanie kontynuować swej bogatej przed laty działalności wydawniczej, zadanie to podejmie Polska Akademia Umiejętności i wznowi *Starodawne prawa polskiego pomniki*.

¹⁷ *Chronografia albo Dziejopis Żywiecki*, wyd. S. Grodziski i I. Dwornicka, Żywiec 1987.

¹⁸ S. Płaza opublikował rozprawy: *Powstanie i rozwój chłopskich sądów wójtowskich w Sądecczyźnie XVI–XVIII wieku*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace prawnicze, nr 25, Kraków 1966. Idem, *Funkcjonowanie chłopskich sądów wójtowskich w Sądecczyźnie XVI–XVIII wieku*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1966, t. XVIII, z. 1. Idem, *Doraźny sąd kryminalny Kresu Muszyńskiego w XVI–XVIII wieku*, Czasopismo Prawno-Historyczne 1989, t. LXI, z. 2. Idem, *Ustrój wsi i sądownictwo nad chłopami w kluczu muszyńskim XVI–XVIII wieku*, Rocznik Sądecki t. XXIX, 2001. S. Grodziski opublikował: *Księga sądowa klucza dóbr Pieskowej Skały*, Małopolskie Studia Historyczne 1961, t. IV, z. 3–4. Idem, *Inwentarz wsi klucza łąckiego, Księga sądowa wiejska klucza łąckiego*, t. II, por. wyżej przypis 6. Idem, *Kronika jazowska. Zapiski do dziejów Sądecczyzny z lat 1662–1826*, Teki Archiwalne, t. XIII, 1971. Idem, *Księga sądowa starostwa krzeczowskiego i jej wartość badawcza*, [w:] *Przez stulecia. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Antoniemu Podrazie w 80 rocznicę urodzin*, red. D. Czarska, Kraków 2000.

¹⁹ K. Orzechowski, *Księgi sądowe wiejskie jako źródło do dziejów chłopskiej kultury materialnej*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 1969, t. XVII, z. 2. F. Kotuła, *Po rzeszowskim Podgórzu błędząc*. Kraków 1974. S. Grodziski, *Kultura prawna wsi polskiej w świetle wiejskich ksiąg sądowych*, [w:] *Chłopi – Naród – Kultura*, t. 4, Rzeszów 1996.

²⁰ S. Grodziski, *Włodarstwo sądeckie dóbr biskupich krakowskich i jego księga sądowa*, *Studia z dziejów państwa i prawa polskiego*, t. V, Łódź–Kraków 2000).

SUMMARY

From the unfinished work on the books of the village courts

This small essay describes the course of work on preparation and edition of the books of the village courts or its fragments from the decline of XIXth century to the contemporary times. Shows the scientists, who have dealt with the edition of this historical sources. With a regret the Author points at the fact, that the publishing work has not been finished, and he wishes, that the Polish Academy of Skills will resume the series of *The ancient monuments of the polish law*.

Key-words: the books of the village courts, *The ancient monuments of the polish law*, village courts